

Op weg naar het slagveld

Gelderse plattelandsschutters in Zutphen (1830/1831)

Rob Kammelar

Toen de Belgische opstand in augustus 1830 aan betekenis won, raakte het leger van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden door massale desertie uit de zuidelijke garnizoenen ernstig verzwakt. Om de opstand te kunnen onderdrukken moest de krijgsmacht snel weer op sterkte gebracht worden. Daartoe werd in het hele land de eerste ban van de schutterij gemobiliseerd. In een vorig artikel werd verteld onder welke omstandigheden de dienstdoende schutterij van Zutphen mobiliseerde. Het volgende verhaal vertelt van de problemen die zich in Zutphen voordeden doordat onze stad was aangewezen als centrale verzamelplaats voor de gemobiliseerde plattelandsschutters uit het Gelderse Noorderkwartier. Ook wordt kort ingegaan op de rol van de Gelderse schutterijen tijdens de Tiendaagse Veldtocht.

Verzamelplaats Zutphen

Op 2 november 1830 vertrok de keurcompagnie van de gemobiliseerde stedelijke schutterij van Zutphen naar haar mobilisatiebestemming Grave.¹ Maar daarmee keerde de rust in Zutphen allermint terug. Onze stad was namelijk aangewezen als centrale verzamelplaats voor de gemobiliseerde rustende schutterijen uit het Noorderkwartier van Gelderland. Hier werden de opgekomen schutters geformeerd tot compagnieën, die vervolgens tot drie bataljons, van zes compagnieën elk, werden samengevoegd.² De sterkte van deze drie bataljons samen bedroeg ongeveer 2700 man. Al deze mannen moesten voor kortere of langere tijd in Zutphen worden ondergebracht en gevoed.

Van de ene op de andere dag moesten boeren hun vee en hun akkers in de steek laten, handwerkers en handelaars hun broodwinning staken. Gorssel had 70 schutters op de been gebracht, inclusief 8 mannen uit Dorth. Op 15 november 1830 verzamelden ze zich bij Huize Wolzak in Eefde. Daar werden ze toegesproken door Gorssels kersverse burge-

meester J.A. de Vuller, die als oud-officier bij de dienstdoende schutterij van Zutphen zich meteen na 's konings oproep als vrijwilliger had gemeld. Hij kreeg echter geen toestemming zijn burgemeesterspost te verlaten.

Johan Anthon de Vuller (1799-1883) was in 1830 net burgemeester van Gorssel geworden, toen hij de gemobiliseerde schutters uit zijn gemeente uitgeleide moest doen. (Regionaal Archief Zutphen)

[. . .]. *In tijden van rust en vrede, wanneer Gij U voor het grootste gedeelte ongestoord met den akkerbouw bezig houdt, moge de behandeling der wapenen U vreemd zijn, thans, nu de regtvaardigste zaak hare verdedigers tegen miltzucht en verraad te wapen roept, zult ook Gij toonen wat mannen vermogen die, aan orde en wet getrouw, met een warme vaderlandsliefde bezielde zijn!* [. . .]. *Welaan dan schutters, blijmoedig den togt aanvaard!* [. . .].

Hierna marcheerde de troep af naar Zutphen. Samen met het contingent van 51 schutters uit Warnsveld, dat omstreeks dezelfde tijd arriveerde, vormden de mannen uit Gorsel de 1e compagnie van het 4e bataljon. Het commando over de compagnie had kapitein J.L. Umbgrove uit Almen. Niet elke schutterplichtige stond te trappelen om aan 's konings oproep gehoor te geven. De compagnie telde bij afmars dan ook elf remplaçanten.³

Willem Anne Schimmelpenninck van der Oye (1800-1872), heer van de beide Pollen en Nijenbeek; was o.a. lid van de Tweede Kamer voor het kiesdistrict Zutphen. Maar in 1830 voerde hij als majoor de Voorster schutterij aan. Lithografie door F.B. Waanders (naar een origineel van N. Pieneman), ca. 1845 (RKD, Iconografisch Bureau, Den Haag)

Twee dagen eerder waren de schutters uit Hattem gearriveerd. Ongeveer tegelijkertijd kwamen ook de schutters uit Twello en Voorst in groepjes binnen. Niet allemaal even gewillig volgens hun commandant, W.A. Schimmelpenninck van der Oye. In een brief gaf hij er het volgende verslag van, waarin ook iets doorklinkt van de hectiek die er in de stad heerste:

[. . .] *omdat wij met 2700 man mobiele schutterij te Zutphen liggen, waarvan er mij ruim 900 - en wel 158 uit het zoogenaamd oproerige Zevenaer en Didam - zijn toevertrouwd. Van 80 onzer officieren hebben er zes als zoodanig gedient, gij begrijpt dus dat ik in allen opzichte een goed voorbeeld moet geven, om er iets goeds van te maken. Onze kollonell Veere is een zeer hübsch en geschikt mensch. De eerste zwaarigheid was het verlaten der gemeenten, 's Avonds te voren verzocht de burgemeester mij om 11 uur per expresse om toch te Twello te komen vermits de 190 man van Voorst meestal in kroegen afspraken van niet te willen gaan. Ik reed er des morgens henen, en ofschoon eenige vrouwen wat leven maakten en eenige mans dronken waren, had ik niet de minste onaangenaamheid. Ik sprak en dronk met hen, en lokte ze met troepjes de gemeente uit, telkens terug rijdende om er nog wat te halen. Zij zongen lang leef de koning, lang leven wij, lang leef Schimmelpenninck met zijn schutterij. Een hart woord of vloek en ik ben zeker dat zij geweld hadden gebruikt om te blijven. Wij kwamen zingende en met een vaandel aan een stok de stad binnen. Sedert is het onbegrijpelijk wat zij zich beginnen te vormen. Maar het is verkeerd, dat er getrouwden mede moeten, en bijna niets rede tot vrijstelling geeft; dat 1/8 bederft het corps en maakt de ingezetenen te onvrede.* [. . .].⁴

Leve De Potter!

Veel schutters weigerden aan de oproep gehoor te geven. Sommigen vluchtten de grens over naar Pruisen of Hannover, anderen doken onder. Zo kwamen er van de 158

schutters uit Didam, Zevenaer en Westervoort slechts 81 opdagen in Zutphen. Er werd fanatiek jacht gemaakt op onderduikers, te meer omdat de dienstweigering hier en daar gepaard ging met opstootjes. Sommigen zagen daarin het werk van provocateurs uit Brabant, waar het ook onrustig was. Doodsbenauwd dat de Belgische opstand naar het noorden zou overslaan stuurden de autoriteiten troepen om de orde te herstellen en dienstweigeraars op te brengen. Huzaren van het 6^e Regiment uit Zutphen werden ingezet in Wisch en Ambt Doetinchem. Zodra de rust was weergekeerd namen schutterseenheden uit Zutphen de opsporingstaken van de militia over. Zo

Louis de Potter (1786-1859), wegbereider van de Belgische afscheiding en lid van het Voorlopig Bewind in Brussel. In de noordelijke Nederlanden was De Potter een van de meest gehate en bespottende personen. Prent naar een tekening van De la Rose, 1830. (Rijksmuseum Amsterdam)

Exercitie van de plattelandsschutterij. Tekening van G. Jansink van de Poll, 1830. (Rijksprentenkabinet Amsterdam)

trok een detachement schutters onder kapitein Umbgrove door Lichtenvoorde en omgeving, terwijl majoor Schimmelpenninck van der Oye met een ander detachement Didam uitkamde. De schutterspatrouilles werden ingekwartierd bij de gezinnen van de dienstweigeraars en hun familie, die zo als straf voor de kosten van de expeditie opdraaiden.⁵

De vrees voor oproer was groot. Dreiging met langdurige gevangenisstraffen moesten *kwalijkgezinden* afhouden van het veroorzaken van *schadelijke woelingen*.⁶ Toch ontstonden er wrijvingen tussen katholieken en gereformeerden. De laatsten verdachten de eersten van sympathie met de opstandelingen in het zuiden. Ook in verzamelplaats Zutphen liepen de gemoederen af en toe hoog op. Een stomdronken schutter die in zijn onnozelheid *leve De Potter* riep⁷, werd bijna gelynched en kon maar ternauwernood worden ontzet.⁸ W.L.V.C. van Rappard beklaagde zich in zijn functie van officier bij de Rechtbank van Eerste Aanleg alhier, over de laksheid waarmee de plaatselijke politie optrad tegen oproerkraaiers en personen die anderen opstookten om zich te onttrekken aan hun militia- of schuttersplicht. Hij eiste onmiddellijke arrestatie van dergelijke lieden en dreigde ambtenaren die daarbij in gebreke bleven met sancties.⁹

De slag bij Houthalen op het moment dat de 2^e Afdeling Friese Schutterij arriveert op het slagveld en een beslissende rol in het gevecht speelt. Lithografie van Nicolaas Pieneman, 1831. (Rijksmuseum Amsterdam)

Roestige sabels en geweren

Kleding en uitrusting van de plattelandsschutters bleken een treurig samenraapsel. Weliswaar hadden de thuis blijvende schutters van de tweede en derde ban hun goede uniformstukken en wapens moeten afstaan om die van de vertrekkende troep compleet te maken, veel had dat niet geholpen. Zonder uniformjas of -broek, met de eigen pet of muts op het hoofd, vaak op klompen in plaats van schoenen, moet de plattelandsschutterij een ongeorganiseerde bende hebben geleken. Geweren en sabels, die jarenlang ongebruikt en vergeten in de stal of op de hooizolder hadden gelegen, waren uitgeslagen van de roest. Aldus uitgedost gingen de nieuw gevormde compagnieën op weg naar de Brabantse kantonnementen. Ondertussen werden in allerijl de ontbrekende uniform- en uitrustingsstukken aangemaakt en nagezonden. En hoewel de kosten voor het Rijk waren, wilden leveranciers pas met hun waren over de brug komen als de gemeente garant stond voor betaling. Die kwam vaak maar mondjesmaat af. Zo was de Zutphense koopman Peter Stransenbach nog in 1834 bezig zijn laatste centen binnen te halen voor leveranties die hij in 1830 aan de schutterij had gedaan.¹⁰

Huiden- en beenderenpakhuis

De tijdelijke huisvesting van de schutters was een enorm probleem. Verantwoordelijk voor adequate huisvesting van schutters en militairen was burgemeester P.J. Swaving.¹¹ Op veel hulp van de militaire autoriteiten hoefde hij echter niet te rekenen. Die bestookten hem

alleen maar met hun eisen en instructies. Soms waren die nog tegenstrijdig ook. Zo kreeg Swaving instructie van generaal-majoor Behr, de militaire commandant in de provincie Gelderland, om de binnentrekkende schutters zoveel mogelijk in de kazernes onder te brengen. Een dag later drong de garnizoenscommandant majoor Van Schaeck er bij de burgemeester juist op aan de plattelandsschutters toch zoveel mogelijk bij burgers in te kwartieren.¹²

De Grote Kazerne in de Waterstraat¹³ was bezet door de huzaren van het 6^e en het 8^e Regiment, die hals over kop uit Doornik en Gent waren teruggetrokken. Ook was er een compagnie van de 7^e Afdeling Infanterie in garnizoen gekomen. Het kazernegebouw aan de Nieuwstadspoort was volgens B&W onbruikbaar en het zou geruime tijd in beslag nemen om het in bewoonbare staat te brengen.¹⁴ Er moest ergens anders ruimte worden gevonden. Een raadscommissie kwam met een lijst van 21 localiteiten, die liep van het herenhuis van de erven Van Löben Sels op het 's Gravenhof¹⁵ tot het huiden- en beenderenpakhuis van Hissink op de Oude Wand. Particuliere ruimtes zouden desnoods worden gevorderd. De erven Van Löben Sels dreigden onmiddellijk met een rechtszaak om aan vordering te ontkomen en het pakhuis van Hissink bleek – zelfs naar de toenmalige maatstaven – volslagen ongeschikt voor menselijk verblijf, hoe kort ook. Uiteindelijk bleven slechts twee panden over: het oude Broederenklooster waarvan lokalen van de vroegere Latijnsche School en ook de Con-

certzaal gebruikt konden worden, en enkele ruimtes in de Rechtbank.¹⁶ Veel te weinig om alle schutters onderdak te brengen.

Om de druk enigszins te verlichten stemde kolonel T.C.C. Veeren, de speciaal wegens de mobilisatie benoemde militaire commandant van Zutphen, in met de verplaatsing van één bataljon – ongeveer 900 schutters – naar Doesburg.¹⁷ Desondanks viel inkwartiering bij burgers niet te vermijden. Om de inwoners nog verder te ontlasten liet de gemeente bij de Landsstallingen op de Paardenwal een houten loods optrekken voorzien van fornuizen en kookgerei waar de schutters zelf hun potje konden koken.¹⁸

De eerste maanden van 1831 bleven de schutters van het Gelderse platteland toestromen. Compagnie na compagnie werd in Zutphen geformeerd en vervolgens richting zuidelijke grens gedirigeerd. Daar werden de schutterscompagnieën ingedeeld bij het reguliere leger en getraind voor de komende veldtocht. De schutters bleken moeilijk in het ga-reel te houden. Baldadigheid, drankmisbruik en insubordinatie waren aan de orde van de dag. Honderden schutters deserteerden.

Gelderse schutters in de Tiendaagse Veldtocht

In juli 1831 achtte het oppercommando het leger sterk genoeg om tot de aanval over te gaan. Koning Willem I kon alsnog zijn gram halen. Op 2 augustus trok het Nederlandse leger met vier divisies België binnen. Drie bataljons Gelderse schutters maakten deel uit van dit aanvalsleger. Bij de 1^e Divisie diende een bataljon plattelandsschutters uit de omgeving van Arnhem onder commando van majoor J.H. graaf van Rechteren. Het bataljon van majoor Schimmelpenninck van der Oye met schutters afkomstig van de noordoostelijke Veluwe diende bij de 2^e Divisie. De rol van beide bataljons in de veldtocht zou bescheiden blijven. De 4^e Divisie, onder commando

van luitenant-generaal G.M. Cort Heyligers, moest de linkerflank van de operatie dekken. Deze divisie was uitsluitend samengesteld uit schuttersbataljons. De legerleiding sprak van reservedivisie, vermoedelijk omdat men de gevechtskracht niet hoog aansloeg.¹⁹

Gek genoeg was het juist deze reservedivisie die de zwaarste gevechten leverde. Op 5 augustus was er vuurcontact bij Hechtel met een Belgische eenheid, die zich snel terugtrok. De volgende dag stootten de troepen van Cort Heyligers volkomen onverwacht bij Helchteren en Houthalen op de hoofdmacht van het Belgische Maasleger, dat op de Winterslagse Heide in slagorde stond opgesteld. Aan beide zijden was de verrassing compleet. Hoewel de vijand tweemaal zo sterk was, koos Cort Heyligers voor het offensief. Noordhollandse en Friese schutters zetten als eersten de aanval in. Ook in de voorste linie stond het Gelderse bataljon onder commando van majoor Lulofs, met de Zutphense keurcompagnie in

Situatieschets van het gevecht bij Houthalen. Bij de pastorie ligt het Gelderse schuttersbataljon in stelling onder commando van de uit Zutphen afkomstige majoor Lulofs (onderste rode cirkel). In de cirkel daarboven zijn Gelderse schutterseenheden in vuurgevecht verwickeld met Belgische troepen. (bron: J. Olivier Jzn – *Merkwaardigheden uit den Tiendaagschen Veldtogt*, 1834)

de gelederen. Gelderse schutters wisten een vijandelijke tegenaanval af te slaan. De Belgische generaal Daine, die absoluut geen idee had van de sterkte van zijn opponent, besloot zijn troepen terug te trekken. Aan Nederlandse kant sneuvelden 16 schutters, 77 raakten gewond. De slachtoffers waren voornamelijk Friezen.²⁰ Het Gelderse bataljon had twee doden en enkele gewonden te betreuren. Wat precies het aandeel van de Zutphense keurcompagnie in de gevechten is geweest, is niet meer na te gaan. Over gesneuvelde of gewonde Zutphense schutters is niets bekend. Dat ze er bij waren op de Winterslagse Heide, is zeker. Niet voor niets memoreerde burgemeester Swaving in zijn welkomtspeech voor de terugkerende schutters de namen Hechtel, Helchteren en Houthalen.²¹

Na tien dagen maakte de opmars van een Frans leger, dat de Belgen te hulp kwam, een eind aan de vijandelikheden. Het Nederlandse leger trok zich terug, maar bleef nog jaren in zijn Brabantse kantonnementen liggen. Pas in 1834 mochten de schutters naar huis. Koning Willem I bleef nog lang de feiten negeren en legde zich - nog zeer tegen zijn zin - pas in 1839 neer bij de definitieve deling van zijn rijk. Daarna werd ook de milite gedemobiliseerd.²² ●

Noten, bronnen en literatuur

1. Rob Kammelar: *Daar komen de schutters. De schutterij van Zutphen gemobiliseerd (1830/1834)*, in *ZUTPHEN* 2016-1.
2. Tiel was de andere verzamelplaats voor de Gelderse plattelandsschutters. Hier werden twee bataljons en enkele kleinere detachementen geformeerd. (bron: Besluit no.132 d.d. 9 nov.1830, in: *Provinciaal Blad van Gelderland* 1830 (geraadpleegd op <https://books.google.com>, mei 2012).
3. J. de Graaf: *Gemobiliseerde Gorsselsche en Warnsveldsche schutters*, in: *ARCHIEF*, kerstnummer 1949 III-4 (collectie RAZ).
4. Brief d.d. 17 nov.1830, in: *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*. Deel I 1830-1833. 's - Gravenha-
- ge 1975 (geraadpleegd op <http://www.historici.nl/retroboeken/thorbecke/#page=50&accessor=toc>, mei 2012).
5. W. E. van Dam van Isselt: *De beteugeling van de onwillige schutters in januari en februari 1831*. In: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*. Vijfde reeks, deel 1 (1913); (geraadpleegd op <http://www.historici.nl/retroboeken/bvgo/#page=268&accessor=toc>, juni 2012).
6. Wet van 3 november 1830 (Staatsblad no.75) *streckende ter beteugeling van woelingen en bedrijven van kwalijkgezinden*.
7. Louis de Potter (1786-1859), opsteller van de Belgische onafhankelijkheidsverklaring en lid van het Voorlopige Bewind in Brussel.
8. zie noot 4.
9. Regionaal Archief Zutphen (hierna: RAZ), archiefnr.2 (gemeente Zutphen 1816-1919), inv. nr.301 (Ingekomen Stukken 1830): geheime circulaire d.d. 1 december 1830.
10. RAZ, Index op de Notulen van de Raad 1816-1852.
11. *Reglement op de Huisvesting of kazerneering van de troepen van de staat*, Den Haag 1814.
12. RAZ, archiefnr.2, inv.nr. .301: brief gen.maj. Behr d.d. 12 nov.1830 en brief maj. Van Schaeck d.d. 13 nov.1830.
13. In 1864 afgebroken om op die plek de hbs te bouwen, die inmiddels ook al verdwenen is; nu staan daar woningen.
14. Pas na 1854, na enkele ingrijpende verbouwingen, zou dit voormalige IJzendoornconvent uitgroeien tot de belangrijkste kazerne van Zutphen.
15. Tegenwoordig bekend als Huize van de Kastele.
16. Toen nog gevestigd in de huidige Burgerzaal.
17. RAZ, archiefnr.2, inv.nr.301: brief 2^e Groot Militair Commando aan B&W 28 nov.1830.
18. RAZ, Index op de Nottulen van de Raad 1816-1852.
19. A. Kok: *De Mobiele Schutterijen in de Tiendaagse Veldtocht*, in: *Armamentaria* 16 (1981/'82).
20. www.friezen-in-de-tiendaagse-veldtocht.nl (geraadpleegd juni 2012).
21. RAZ, archief nr.2, inv.nr.134 (Verbaal B&W 1834).
22. Johan P. Naber: *De Tiendaagse Veldtocht. De Belgische Opstand 1830/1831*. Bussum 1980.